

УДК 378.147:37.025

Педагогічна освіта України: протиріччя та шляхи виходу із кризи

Людмила Зеленська,
доктор педагогічних наук, професор,

Галина Куц,
доктор політичних наук, професор,

Сергій Микитюк
доктор педагогічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Інтеграція України в європейське та світове співтовариство визначає спрямованість підготовки фахівців на формування компетентної, конкурентоспроможної особистості. Визначальним чинником розв'язання такого завдання є підвищення якості освіти в країні. Саме освіта дозволяє відтворювати й нарощувати інтелектуальні, духовні, економічні складові суспільства. Недаремно ЮНЕСКО оголосило XXI століття століттям освіти. Знання, інтелект, професійна компетентність, загальна й інформаційна культура стають пріоритетними ознаками високоосвіченої особистості як головної продуктивної сили, від рівня підготовленості якої залежить характер розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Особливого значення у цьому контексті набуває підготовка фахівців з вищою освітою, зокрема майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти. Педагог є одночасно і об'єктом, і провідником позитивних змін у суспільстві. Від рівня його розвитку залежить рівень освітнього простору школи, від якого залежить розвиток інтелектуальних можливостей її учнів, і, як слідство, майбутнє країни.

Ця проблема пов'язана з необхідністю реальних змін у методології та практиці вищої освіти, що в сучасних умовах життя суспільства розглядається як процес самовдосконалення людини впродовж усього її життя, забезпечення кожного індивіда найбільш сприятливими умовами для саморозвитку й самореалізації.

Процеси підготовки майбутнього вчителя досліджувалися в таких основних аспектах, як: методологічні засади теоретичної та практичної підготовки вчителя (В. Андрущенко, Ф. Гоноболін, В. Загвязинський, В. Краєвський, В. Кремень, Л. Оршанський, М. Скаткін, В. Шахов); психолого-педагогічні дослідження щодо суб'єктної активності особистості у процесі життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, О. Бодальов, В. Кравець, О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков), особистісно-діяльнісний (Г. Балл, І. Бех, В. Войтко, О. Киричук, С. Максименко, О. Попова, В. Рибалка, В. Роменець, Г. Терещук, Т. Яценко) та особистісно орієнтований (М. Алексеєв, Д. Белухін, Є. Бондаревська, І. Вахнянська, Е. Гусинський, С. Кульневич, В. Сериков, І. Якиманська) підходи до організації навчально-виховного процесу; проблеми компетентності особистості, її професійного становлення, розвитку й самовдосконалення як суб'єкта професійної діяльності (В. Бутенко, А. Деркач, В. Зазикін, Е. Зеєр, О. Іонова, В. Лозова, О. Ляшенко, А. Маркова, Л. Романишина, В. Чайка, В. Шадрикова), формування професійно-педагогічної культури (В. Гриньова, Т. Іванова, І. Ісаєв, В. Сластьонін), педагогічної майстерності (Є. Барбіна, І. Зязюн, О. Ляшенко, В. Семиченко) та творчості (С. Сисоєва, Т. Суцєнко) майбутнього вчителя; питання розробки та впровадження педагогічних технологій професійної підготовки майбутніх учителів (В. Гузеєв, В. Євдокимов, О. Ігнатюк, М. Кларін, О. Пехота, І. Прокопенко).

Метою статті став аналіз проблем та протиріч, які склалися в системі освіти, зокрема в педагогічній, та спроба визначити шляхи її реформування.

У останні десятиліття в Україні значно погіршилося ресурсне забезпечення вищої педагогічної освіти з боку держави, змінився принцип і порядок її фінансування на всіх рівнях, зменшилася державна підтримка освітніх установ у плані захищеності вчительського корпусу,

докорінно змінився соціальний контекст розвитку педагогічної освіти, її системної взаємодії із соціумом. Унаслідок цього значно знизився статус педагогічної освіти в цілому й педагогічної професії зокрема. За даними опитування, проведеного Міністерством освіти і науки України й Інститутом інноваційних технологій (2011 р.), професію вчителя вважають престижною лише 9,8 % учнів міських шкіл і 14,51 % учнів із сільської місцевості. Лише 12,25 % учнів міст і 16,70 % учнів сіл відзначили, що хотіли б пов'язати своє життя зі школою та професією вчителя [1].

Шоказовим для початку ХХІ ст. став відтік значної й найбільш працездатної частини педагогічних кадрів із системи освіти й науки в інші сфери діяльності, а також за межі країни. Визначилася тенденція старіння педагогічного корпусу, зниження його освітнього й інтелектуального потенціалу, «вимивання» з освітньої сфери талановитої молоді, невідповідності суспільної ролі й соціального статусу педагога. У реаліях сьогодення педагогічні спеціальності стали менш привабливими для абітурієнтів. За даними сайту <https://abit-poisk.org.ua/> на педагогічні спеціальності ЗВО у 2017-2018 навчальному році вступали ті абітурієнти, у яких зафіксовано досить низький рівень якості знань. Низькі порогові бали при вступі на педагогічні спеціальності свідчать про зниження престижу вчительської праці. З одного боку, високий рівень освіченості вчителя має забезпечувати йому високий статус у суспільстві, з іншого, — низька заробітна плата, відсутність привілеїв та велика кількість обов'язків утримують цю професію на найнижчому рівні стратифікаційної ієрархії за критеріями прибутку.

У «Концепції розвитку педагогічної освіти» України зазначено, що проблемою, яка потребує розв'язання, є дисбаланс між запитами українського суспільства на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами його розвитку, глобальними технологічними змі-

нами та існуючою системою педагогічної освіти, а також готовністю педагогічних працівників до сприйняття та реалізації освітніх реформ в Україні. Ця проблема стала наслідком тривалого впливу багатьох чинників:

- незадовільний рівень оплати праці, зниження соціального статусу, можливостей і мотивації до діяльності та професійного розвитку педагогічних працівників;
- застарілі зміст, структура, стандарти та методики (технології) навчання в системі педагогічної освіти, які не забезпечують майбутнім педагогам можливості оволодіння компетентнісним підходом та сучасними ефективними інструментами педагогічної праці;
- недостатня ресурсна підтримка професійної діяльності педагогічних працівників, практично повна відсутність експериментально-лабораторної бази та обладнання як для підготовки вчителів природничих та технічних спеціальностей, педагогів професійного навчання, так і для їх професійної діяльності;
- моделі та методики (технології) професійного розвитку педагогічних працівників, які зорієнтовані на формальне дотримання встановлених вимог, а не на особистісне та професійне зростання педагогічних працівників;
- невідповідні сучасним стандартам умови науково-педагогічної (педагогічної) діяльності та склад працівників закладів педагогічної освіти, які здебільшого не можуть забезпечити підготовку педагогічних працівників для роботи в умовах прискореної модернізації змісту освіти та методів навчання;
- відірваність від практичних освітніх потреб, недостатній рівень аналітичності, доказовості та доброчесності досліджень у галузі педагогічних наук, що ускладнює їх використання в якості наукової основи освітнього процесу;
- неефективність профорієнтаційної роботи в закладах педагогічної освіти, відсутність комплексу заходів професійного педагогічного та психологічного відбору майбутніх здобувачів педагогічного фаху;

- відсутність дієвої координації між закладами педагогічної освіти, місцевою владою та роботодавцями в частині змісту освітнього процесу та практичної підготовки здобувачів освіти [2].

Ми вважаємо, що в результаті соціальних, політичних та економічних змін у суспільстві в системі підготовки майбутніх педагогічних кадрів назріла значна низка суперечностей як в межах окремого навчального закладу, так і в самій системі вищої педагогічної освіти, зокрема:

- між об'єктивною потребою суспільства в підвищенні рівня професійної компетентності майбутнього вчителя та реальним станом кваліфікаційних вимог, що не враховують ресурсні можливості особистості;
- зростанням вимог до вищої освіти в підготовці майбутнього вчителя і недостатньою розробкою системи ресурсного забезпечення індивідуального розвитку особистості;
- бажанням студентів педагогічних закладів вищої освіти бути висококваліфікованими фахівцями і працювати за фахом та низькою соціальною та матеріальною привабливістю професії вчителя;
- потребами студентів у оволодінні необхідними знаннями, уміннями, що дозволяло б їм оптимально конструювати індивідуальну траєкторію свого розвитку, й недостатньою підготовленістю до дій самовдосконалення в педагогічній діяльності;
- необхідністю створення умов для виявлення й розвитку індивідуальності студента і реальною практикою, яка не забезпечує їх реалізацію;
- зростанням інформаційної ємності змісту навчальних планів, програм і реальними можливостями студентів щодо оптимальної організації різних видів діяльності з урахуванням особистого потенціалу;
- необхідністю постійного самовдосконалення майбутнього вчителя як потреби сучасного суспільства й недостатньою розробкою технології стиму-

лювання студентів до свідомих дій, спрямованих на самовиховання, самоосвіту, самореалізацію, що відповідають їхнім ресурсним можливостям.

І положення «Концепції розвитку педагогічної освіти» роблять спробу розв'язати ці проблеми за допомогою:

1) розробки сучасної моделі педагогічної професії в контексті потреб суспільства, перспектив розвитку національної економіки та глобальних технологічних змін;

2) трансформації вищої, фахової передвищої освіти за педагогічними спеціальностями (формальної педагогічної освіти);

3) визначення перспективних шляхів безперервного професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Як бачимо, ці основні напрями реформування пов'язані з використанням та перебудовою внутрішніх освітянських ресурсів. Це сприяло б змінам, якщо б рівень цього ресурсу був максимальним. А самі протиріччя настільки глобальні, що визначені шляхи в сучасних умовах можуть не дати очікуваних результатів.

Розуміння соціальної значущості й актуальності якісної професійної підготовки майбутнього вчителя та необхідності подолання виявлених суперечностей зумовили пошук та вибір шляхів вирішення цих проблем. На нашу думку, першочерговими заходами можуть бути:

- підвищення заробітної плати вчителям мінімум у 3-4 рази (це збільшить конкуренцію при вступі до вищих педагогічних закладів освіти, допоможе залучити до професії більш компетентних у інтелектуальному та моральному аспектах абітурієнтів; приверне увагу до професії не тільки жінок, а й чоловіків);

- розширення системи матеріального (гранти, премії, доплати, надбавки, виділення оздоровчих путівок, надання додаткових днів відпочинку, нагородження цінними подарунками тощо) й нематеріального (грамоти, почесні звання, нагороди), посадового, соціального стимулювання вчителів;

- суттєва соціальна підтримка вчителів, викладачів та їх сімей (пільги на будівництво/придбання житла, матеріальне стимулювання за досягнення учнів, системне інформування в ЗМІ роботи ефективних освітніх технологій);

- розробка, схвалення й реалізація державної цільової програми, спрямованої на підвищення соціального статусу вчительства, на поліпшення соціально-побутових умов, матеріальної і юридичної захищеності тих, хто за покликанням душі «сіє розумне, добре, вічне»;

- запровадження спеціального конкурсного відбору абітурієнтів на вчительську професію (визначення професійної спрямованості, сформованості комунікативних і організаторських здібностей, критичного мислення, толерантності, доброчесності);

- запровадження незалежних кваліфікаційних іспитів (як для випускників вищих педагогічних закладів, так і для вже працюючих фахівців) на визначення рівня сформованості компетентностей, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки вчителів за відповідним напрямом;

- уведення конкурсної системи зарахування на вчительські посади;

- створення привабливих умов для молодих учителів, які обрали роботу в школі;

- розроблення галузевої рамки кваліфікацій та професійних стандартів педагогічної освіти, в основу яких покладено низку таких компетентностей: спеціальна компетентність у галузі дисципліни, що викладається; методична компетентність у галузі способів формування знань, умінь і навичок; психолого-педагогічна компетентність у сфері навчання; диференційовано-психологічна компетентність у галузі мотивів, здібностей, спрямованості школярів; рефлексія педагогічної діяльності або суто психологічна компетентність; компетентність у сфері особистісно-зорієнтованої технології навчання; компетентність у сфері інформаційних техноло-

гій; загальнокультурна й валеологічна компетентності;

- негайна організаційна та технічна модернізація всіх середніх і вищих педагогічних навчальних закладів та супровід і підтримка у належному сучасному стані в подальшому (у школі та вищому педагогічному навчальному закладі повинно бути сучасне працююче технічне обладнання — як засіб розвитку вчителів / педагогів, так і школярів);

- оновлення змісту, форм і термінів проходження педагогічної практики, метою якої має стати не стільки копіювання досвіду роботи окремих учителів чи педагогічних колективів, а краще розуміння навчального процесу завдяки власному досвіду зіткнення з різноманітними шкільними ситуаціями, а також рефлексія над здобутим практичним досвідом. Загальновідомо, що компетентності майбутнього вчителя не можна сформувати поза міжособистісних контактів з учнями та поза шкільним середовищем;

- державна (на рівні району, області) матеріальна підтримка роботи всіх середніх навчальних закладів (щоб адміністрація шкіл не займалась комунальними питаннями, а переймалась лише покращенням навчально-виховного процесу, що також знищить грошові побори з батьків школярів);

- обов'язкове шефство над школами установ, компаній, ЗВО (закладів вищої освіти), які могли б здійснювати матеріально-технічну, соціальну підтримку та допомогу;

- пропагування позитивного образу вчителя в ЗМІ, зокрема розширення обсягу телевізійних передач, присвячених педагогічним питанням; вилучення кіно-й телепродукції, де спотворюється образ вчителя як носія суспільних цінностей й найкращих особистісних якостей, покликаного «реалізувати в собі ідеал людини»;

- включення до навчальних планів і освітньо-професійних програм підготовки теоретичного й практичного компонентів, спрямованих на забезпечення готовності вчителів до роботи в умовах інклюзії;

- налагодження в межах вищих педагогічних університетів системи роботи щодо забезпечення супроводу професійного розвитку педагогічних працівників (курси підвищення кваліфікації, наставництво, літні школи, вебінари, стажування, групові та індивідуальні тренінги, майстерні, перегляд і аналіз уроків, професійне навчання спільнот тощо).

Ще один із напрямів удосконалення системи освіти в Україні, який зазначений у «Концепції розвитку педагогічної освіти» (пункт 2.3. Педагогічна освіта в розрізі закладів освіти), передбачає відновлення та розвиток програм педагогічної освіти в класичних університетах. Розширення участі в підготовці педагогів у технічних, аграрних та інших закладів вищої освіти. Ми вважаємо, що цей напрям подальшої розбудови є недоцільним і невиправданим: «вчитель» згідно з Класифікатором професій — це професія, а не спеціалізація фахівців хімії, фізики, біології та ін.

У Законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту» наголошується, що саме завдяки діяльності вчителя реалізується державна освітня політика та забезпечується якість освіти учнів, яка безпосередньо залежить від його професійних і особистісних якостей. Це передбачає якісно інший рівень особистісного та професійного розвитку педагога, його здатності до постійного самовдосконалення при одночасному збереженні основоположних внутрішніх настанов і переконань. Він доносить до учнів, студентів державні цінності, формує свідомого громадянина-патріота. Учителю довіряють людину, коли вона найбільш сприятлива для впливу [3; 4]. З цього приводу давньогрецький філософ Платон говорив, «якщо чоботар буде поганим майстром, то держава від цього не дуже постраждає, — її громадяни будуть лише трохи гірше взуті; але якщо вихователь дітей буде погано виконувати свої обов'язки, у країні з'являться цілі покоління неосвічених і дурних людей». Від рівня розвитку освітнього простору

школи залежить рівень розвитку майбутнього країни [5].

Також педагоги залучені до роботи з особами з особливими потребами, що передбачає обізнаність з особливостями психофізичного розвитку таких осіб та володіння спеціальними методиками.

Все зазначене вище свідчить про те, щоб стати вчителем, потрібно пройти надзвичайно ретельну підготовку, не лише опанувати профільний предмет, але й оволодіти дидактикою, методикою, методами наукового дослідження, зануритися у царину психології й когнітивної науки, навчитися спілкуватися з учнями, бути наставником, керувати класом, оцінювати здібності й уміння учнів. Невід'ємною складовою підготовки вчителя є тривала педагогічна практика в школах під керівництвом досвідчених учителів. Мистецтво викладання не можна опанувати за один чи півтора року. Тому запровадження програм фахової передвищої освіти, короткого циклу вищої педагогічної освіти, не є прийнятним. Поєднання ж навчання здобувачів вищої та фахової передвищої освіти з педагогічною діяльністю у форматах волонтерства, стажування, дуальної форми здобуття освіти, роботи в канікулярний період, на неповний робочий день або тиждень можливе лише за умови здобуття особою першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти. В іншому разі ми на-

ражаємо наших дітей на експериментування над ними, поки вчитель буде діяти інтуїтивно, набуваючи власного педагогічного досвіду.

Література

1. *Узагальнені результати моніторингового дослідження щодо статусу та ролі вчителя в українському суспільстві*. Опитування учнів 10-х класів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pon.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=364:-qq&catid=34:2011-02-18-19-59-28&Itemid=58).
2. *Концепція розвитку педагогічної освіти*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/monpovtorno-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-konceptiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti-pislyadoopracyuvannya-z-urahuvannyam-zauvazhen-i-propozicij>.
3. *Закон України «Про освіту»* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. *Закон України «Про загальну середню освіту»* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/legislation/law/2232/>.
5. *Мешко О.І.* Історія зарубіжної школи і педагогіки. Тернопіль, 1996. 82 с.

25.04.2019